

A KAPITALIZMUS KÍSÉRTETE

Szokatlan szempontok VII.

Sorozatszerkesztő:
Horoáth Zsuzsa

A sorozatban megjelent:

- I. Nigel Barley: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai*
- II. Láng Benedek: *Mágia a középkorban*
- III. Bjørn Lomborg: *Cool it – Hidegvér!*
- IV. Piotr Klodkowski: *A Kelet csodálatos zamata*
- V. Venetianer Pál: *Génmódosított növények – Mire jók?*
- VI. Tillmann, J. A.: *Más-világi megfigyelések*

Joseph Vogl

A KAPITALIZMUS
KÍSÉRTETE

TYPOTEX

Die Übersetzung dieses Werkes wurde von Goethe-Institut aus Mitteln des Auswärtigen Amtes gefördert.

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Joseph Vogl: *Das Gespenst des Kapitals*

© diaphanes, Zürich 2010

www.diaphanes.net

Hungarian translation © Barta Tamás, Typotex, 2013

Hungarian edition © Typotex, 2013

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 793 9

ISSN 1788–3873

Témakör: *közgazdaságtan*

Kedves Olvasónk!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót.

Újabb kiadványainkról, akcióinkról

a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado

oldalakon értesülhet időben.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Felelős szerkesztő: Csordás Kata

Műszaki szerkesztő: Kenyő Ildikó

Borítóterv: Kiss Barnabás

Készült a Séd Nyomda Kft., Szekszárd nyomdájában

Felelős vezető: Katona Szilvia

| T artalom

Előszó	7
<i>Első fejezet: A fekete hattyú</i>	11
<i>Második fejezet: A piac idillje I.</i>	37
<i>Harmadik fejezet: A tőke ideje</i>	63
<i>Negyedik fejezet: A piac idillje II.</i>	99
<i>Ötödik fejezet: Gazdasági és társadalmi reprodukció</i>	137
<i>Hatodik fejezet: A meglepetés tere</i>	169
<i>Megjegyzések</i>	215
<i>Irodalom</i>	249
<i>A képek jegyzéke</i>	272

Előszó

A politikai gazdaságtan kezdetektől fogva némi rokonságot mutat a természetfeletti tanokkal, hiszen láthatatlan kezekkel és egyéb rejtélyes okokkal magyarázza a gazdasági eseményeket. Ez bizonyára a folyamatok titokzatosságának köszönhető, amelyekben a körforgásban részt vevő tárgyak és jelek kísérteties módon önálló életre kelnek. A piaci mechanizmusokat és a tőke mozgását a 18. századtól kezdve olyan rejtélyeknek tekintették, amelyek megfejtése hozzátartozik az újkori társadalom felvilágosodásához. Ez különösen érvényes a modern pénzgazdaság mozgásaira és struktúráira. Bár a pénzügyi piacokat tekinthetjük olyan intézményeknek, amelyek meghatározó befolyást gyakorolnak az emberiség jólétére, mégis homályos marad, mi zajlik rajtuk voltaképpen. Ez nemcsak a piaci szereplők cselekvésmódjára, mentalitására, gyakorlati vagy elméleti beállítottságára vonatkozik, hanem arra az általános dinamikára is, amellyel elképzelhe-

tetlen nagyságú pénzüsszegek a jelenkori szociális és nemzetközi viszonyok meghatározó tényezőivé válnak. A dolgok folyását a pénzügyi piacok eseményei határozzák meg, ezért is jelent komoly problémát, hogy az egyes eseményeket összekapcsoló szabályok és logika mibenléte mindmáig élénk vita tárgyát képezi. Épp az elmúlt évtizedek úgynevezett válságai vetették fel a kérdést, hogy a nemzetközi pénzgazdaság színterein racionális szereplők hatékony együttműködése zajlik-e, vagy teljes zűrzavar uralkodik. Mindenesetre arról nincs megegyezés, hogy a sokat emlegetett kapitalista „szellem” vajon megbízhatóan és racionálisan vagy egészen örült módon működik-e.

A fentiekből többszörös értelmezési probléma adódik. Hiszen amennyire meghatározó szerepet játszik már régóta a gazdasági világgép az emberek és dolgok közti viszonyokban, olyan mértékben érzi feladatának a gazdaságtudomány, hogy az ebből adódó bonyodalmakat érthetővé tegye. Itt azzal a – hermeneutikailag is – kényes körülménnyel szembesülünk, hogy az elmúlt háromszáz év közgazdasági tudása maga teremtette meg azokat a gazdasági tényeket, amelyeket megmagyarázni hivatott. A könyv fejtegetéseit ennek a tényállásnak szenteljük. Megvizsgáljuk a közgazdasági elméletek néhány konstellációját a 18. századtól napjainkig, miközben körbejárjuk azokat a látszólag szörnyű eseményeket, amelyek – mint a gazdasági válságok vagy *crashek* – átláthatatlanná teszik a gazdasági folyamatokat. Nem az a cé-

lunk, hogy recepteket kínáljunk a jelenlegi gazdasági rendszer szükséges átalakításához. Sokkal inkább azt kíséreljük megérteni, hogyan próbálja a modern pénzgazdaságtan értelmezni azt a világot, amelyet ő maga hozott létre. A „kapitalizmus kísértete” itt azon hatóerők összességét jelenti, amelyek a jelenkor szabályszerűségeit alkotják.

A fekete hattyú

A helyszín New York, az időpont a 2000. év egy áprilisi napja. A Világkereskedelmi Központ ikertornyai még álltak. Az amerikai gazdaság több mint száz hónapja növekedett megállíthatatlanul, a Dow Jones ipari indexe minden rekordot megdöntve túllépte a 11 000 pontos határt, az elektronikus tőzsde, a Nasdaq kereskedői egymást túllicitálva emelték az árfolyamokat. Az ENSZ központjának közelében lévő Trump tornyok legfelső emeleteiről a felkelő nap fényénél kilátás nyílik az East Riverre, Queens hídjaira és kéményeire, a külvároson túlra is, a mélyen ülő ködcsíkokra és a keringő sirályok csapataira. A 28 éves milliárdos befektetésialap-kezelő egy álmatlan éjszaka után úgy dönt, elhagyja Manhattan East Side-ja feletti lakását, hogy felkeressen egy fodrászt a lepusztult West Side-on, gyerekkora helyszínén. Egyik privát liftjével lemegy a garázsba, beszáll hosszú, fehér, páncélozott limuzinjába, amelyet parafa véd

Cosmopolis

a zajtól, és biztonsági kamerákkal és képernyőkkel szerelték fel, amelyeken a világ hírei és a tőzsdei árfolyamok láthatók. A sofőr, valamint a biztonsági és technológiai szolgálat főnöke már várják. Az autó ráfordul nyugat felé a 47. utcára, egymás után hagyja el a háztömböket, és a nap végére olyan kalandok és bonyodalmak sorába keveredik, amely felér egy odüsszeiával. Az üzletember találkozik a feleségével és valamelyik szeretőjével. Hír érkezik a Nemzetközi Valutaalap igazgatójának meggyilkolásáról, továbbá egy orosz oligarcha és médiavállalkozó haláláról, aki a fiatal milliárdos barátja volt. A kocsí végigaraszol a dugóban a Park Avenue-n és a Madison Avenue-n, majd átszeli a régi zsidónegyedet, eléri a színháznegyedet a Broadway közelében, ahol egy globalizációellenes tüntetés tartja fel. Bomba robban egy beruházási bank bejáratánál, a kocsí utasai szemtanúi lesznek, ahogy egy fiatalember felgyújtja magát, és maga a spekuláns is egy tortatámadás áldozatává válik. A fiatalember váratlanul és különösebb ok nélkül meggyilkolja biztonsági főnökét, majd megérkezik gyerekkora fodrászához a dokkok közelében. Megint csak ok nélkül és sebtében otthagyja a fodrászt, azután egy éjszakai filmfelvétel háromezert méztelen statisztája közé keveredik, majd véletlenül és utoljára találkozik a feleségével. Egy elhagyatott, romos épületben egykori munkatársa várja, akiben végül felismeri a gyilkosát.

Ezzel az érdekes történettel vezet be minket a modern pénzpiacok világába Don DeLillo 2003-as könyve, a *Cosmopolis*. A regény azt a kérdést feszegeti, vajon elbeszélhető-e, ami e piacokon történik, valamint bemutatja azokat a narratív és érvelő alakzatokat, melyek a pénzgazdaság rejtélyeit, szereplőit és azok cselekvéseit alakítják. DeLillo, aki már 1977-es *Játékosok* című regényét is a pénzügyi piacok és a tőzsdei spekuláció témájának szentelte, a *Cosmopolis*-ban a fodrászához induló New York-i spekuláns napjának leírásával olyan ábrázolási módot választott, amely a még mindig kapitalizmusnak nevezett rendszer szemléletmódjainak és problémáinak összegzését adja. Ugyanez érvényes a főhős karakterére is, aki a modern pénzügyi tőke allegóriájának a megtestesítője, alakja történelmi analógiákat és aktuális gazdaságtudományi utalásokat is előhív. Egyúttal a regény olyan elbeszélési módot követ, amely burjánzó eseménysorával alapvető kérdéseket vet fel arról, hogyan kapcsolódnak egymáshoz az események a mai világ gazdaságában. Ez azt is lehetővé teszi, hogy rákérdezzünk magának a kapitalista gazdaságnak a hatékonyságára.

DeLillo alapkezelője és spekulánsa olyan kanonikus és sokat emlegetett tulajdonságok hordozója, amelyek legalább kétszáz éve kísérik a pénzügyi és tőzsdei spekulánsok karrierjét, és amelyek könnyen azonosíthatóvá

A kapitalizmus kísértete

teszik őket. A könyörtelen hatékonyság legendája, a ragadozó ösztön, a hírük, hogy „fiatalok és okosak, és farkasok nevelték őket”, a pénzügyi kapitalizmus veszélyességének megtestesítőivé teszi őket, s ezek a spekulánsok abba a sorba illeszkednek, amely Balzac törtető „condottieriitől”, a pénzügyi piacok „kalózeitól” és „vérfarkasaitól” Marx tőzsdelovagjain keresztül a jelenkori devizapiacok *veszett kutyáig* (*mad dog*), *latorkereskedőig* (*rogue trader*) és „farkasfalkáiig”¹ tart. Ráadásul DeLillo főszereplője az energikus Eric Packer néven a jelenlegi pénzkapitalizmus maszkjaként mutatkozik be – vagy inkább álomképeként, víziójaként. Nem csak kialvatlanul, túl éberén, túlzásokba esve és mániákusan cselekszik, nem csak egyszerre mindenhol és sehol sincs otthon, a globalizáció Odüsszeusza és egy monetáris Kozmopolisz világpolgára. Sokkal inkább az a vágy hajtja, hogy maga mögött hagyja az anyagi világ nehézkességét, a testek és a tulajdonviszonyok birodalmát. A használati érték kioltásáról álmodik, a referenciális dimenzió megszűntéről, a világ feloldódásáról áramló adatokká, a bináris kód egyeduralmáról; a virtuális tőke szellemi mivoltára esküszik, amely átalakul örök fénnyé, a képernyőn villogó táblázatokká. Ez a radikális és végleges transzszubsztanciáció álma. Ahogy már Émile Zola tőzsderegényében, *A pénzben* is a hatalmas pénzösszegek poétáiról volt szó, itt az említett jellemek legújabb változatával találkozunk, a szimbó-

lumok szakértői új generációjának *poète maudit*-jával, akik különködéssel ötvözik a megszállottságot, és elhivatott résztvevői a „már csak saját magával szóba álló” pénz (102) monológjának, a jelek és információk szabad, mesterséges és önmagára vonatkozó játéknak, elszigetelve a világ többi részétől, mint a parafával bélelt és Marcel Proust izolált dolgozószobájára emlékeztető irodalimumzin. Itt a jövő intéz támadást a múlt és a jelen ellen. A köznyelv szavait és fogalmait túl sok történelmi jelentésmaradvány terheli, túl „nehézkesekek” és „antifuturisztikusak”. Azonban a nanomásodpercek ütemére, amelyet a tőzsde- és valutakereskedelem oszcillátorai diktálnak, a jövő és derivatíváinak vonzásában kioltódnak, lenullázódnak a történelem nyomai, a jelent „kiszippantják a világból, hogy helyet csináljanak a jövőnek, amely az ellenőrizetlen piacoké és hatalmas befektetési potenciálé. A jövő egyre inkább sürget bennünket” (104). Ahogy a piacot sem a múlt vagy a jelen, hanem csak a jövőbeli profit esélye érdekli, így e tőke álma is feledésbe merül: a jövőbeli hatalomért folyik a verseny, amely a történelem végén teljesedik ki.

DeLillo regénye a modern pénzügyi kapitalizmus rejtélyeit vizsgálva szemmel láthatóan a régebbi és újabb kapitalista szellem elemeit elegyíti. Mivel egyrészt ama alkotó rombolás folyamatát tárgyalja, amellyel Joseph Schumpeter egy helyütt a változtatás szenvedélyét, a világ és a gazdaság szerkezetét-

nek a kapitalista vállalkozások jegyében történő folyamatos forradalmasítását jellemezte: „rombold le a múltat, építsd a jövőt” (121). A tőke erői sosem voltak megőrző, „konzervatív” erők. Másrészt elszakadtak a termelés szférájától is. A „technika és a tőke” (35) szövetségével a piac kultúrája egyszerre vált egyedulalodóvá és súlytalanná, a tőke mozgása pedig határtalan lett, kiszabadult a gazdagság anyagi megjelenési formái alól, és egy „földrajzi korlátokon és a kézzelfogható pénzen túli időben” (52) csinált helyet magának. A tőke diktálja saját dinamikáját és mozgásának szabályait, szakítva minden helyi, szociális vagy politikai beágyazottsággal. Ráadásul el tudja nyelni a lázadást és az anarchiát is mint saját rendszerének lényegi kifejeződéseit, a tiltakozást a szabad piacok fantáziájának a termékeként tudja elkönyvelni, a kapitalizmus kritikáját pedig a rendszerből következő önkiigazításaként. „A tüntetés a módszeres higiéniai gyakorlat formáját öltötte [...]. A piaci kultúra ragyogó újításokra képes, át tudja alakítani önmagát saját rugalmas céljaira, és mindent magába olvaszt, ami csak körülötte van” (129). Ez a rendszer, sugalmazza DeLillo tézisszerű regénye, az ellenállás révén újul meg, magában foglalja a saját ellenzékét, integrálja a spontán cselekedeteket, és így tökéletesedik – teljesen a *New Management* szellemében – a kreativitás tulajdonképpen rezervátumaként. Nem véletlen, hogy egyszer az egész eseménysorozatot egy szalagcím

szakítja meg – amelyet a tüntetők írnak fel egy beruházási bank homlokzatán lévő árfolyamkijelzőre –, a Kommunista kiáltvány híres kezdőmondatát veszik kölcsön, változtatják el, így téve felcserélhetővé a kapitalista szellemet egykori és „kísérteties” ellenpárjával: „KÍSÉRTET JÁRJA BE A VILÁGOT – A KAPITALIZMUS KÍSÉRTETE” (125).

A régebbi és újabb kapitalizmus-
elemzéseknek – Marxtól és En-
gelstől kezdve Schumpeteren át Baudrillardig,
Boltanskiig, Chiapellóig vagy Rifkinig² – ez az iro-
dalmi montázs a legújabb ipari forradalom tablójá-
ra illeszkedik, amely a gőzgépek uralma és az auto-
matizálás korszaka után a „digitális imperatívuszt”
követi, s ezzel „a bolygólakó milliárdok minden lé-
legzetvételét” (37) meghatározza. Ennek háttérben
valóban egy technikai-gazdasági áttörés áll, amely az
elektronikus tőzsdéknek, a számítógépes kereskedés
1980-as évekbeli elterjedésének, a hálózatok kiépíté-
sének, az ISDN bevezetésének és a frekvenciaspekt-
rum 300 megahertzre való átállításának köszönhető,
és amely a tőkeforgalom exponenciális növekedésé-
hez vezetett.³ Az információs technológia és pénztő-
ke euforikus nászának középpontjában DeLillo regé-
nyének lapjain olyan történés áll, amely zavarba ejtő
irányt vesz, miközben teljességgel valószínűtlenül és
irracionálisan alakul, és így a pénzgazdaság jegyé-
ben működő mai világ értelmezését nyújtja. Ez egy-
részt magukra az elbeszélt események menetére vo-
natkozik. Mert DeLillo tőkeallegóriájának útja nem

Elbizony-
talanodás

csupán egy luxus lakótorony 89. emeletéről a lepusztult hátsó udvarokig, nem csak keletről nyugatra vezet, az amerikai álom irányát követve, és nem csak egy vonalat húz az életből a halálba, amelyet már nem lehet elcserélni, és ahol vége minden tranzakciónak. Ahogy egy másik, modern Ulysses szintén egy egész napon át bolyongott egy metropoliszban, úgy DeLillo hőseinek útvonalai is inkább egy eposzi utazásra, a régi idők bolyongásaira utalnak. Homéroszra emlékeztetnek, Odüsszeusz sorsára, a történet összes változatával együtt. Ám a *nosztosz* útja, egy hosszú hazatérés kerülőútja DeLillónál a gyerekkor területére vezető halálos utazássá válik, a déli tenger hőséneke hajója pedig egy nagyváros veszélyes utcáin sikló páncélozott kocsivá. A szövegő Pénélopé verselő milliárdos örökösneként tér vissza, akinek nem a végén omlik a karjaiba a hős, hanem útközben, többször is, és teljesen véletlenszerűen; Nauszikaá, Kirké, Kalüpszó és a szirének, a jósnő és a szörnyeteg női testőrök, régi szeretők és ékes szavú irodalmárok alakját öltik, akiket akcióművészek, elmaszkírozott tüntetők és munkanélküli informatikusok vesznek körül. És a pokol bugyra, amely Danténál a leleményes Odüsszeusz számára volt fenntartva, a halál végtelenségig nyújtott pillanatának sötét díszleteként valósul meg DeLillo regényének végén.

DeLillo epikus hajlamának nem az újkori regényirodalom – Hegellel szólva – „prózává” rendelt valósága” az előzménye. Inkább olyan események világába vezet, amelyek csak lazán és epizódyszerűen

kapcsolódnak egymáshoz, külső erőkként és nehézségekként nyilvánulnak meg, egyre súlyosabbá válnak, végül összekapcsolódva végzetes helyzetekbe torkollnak. Amilyen kevésbé felelhet meg tehát az epikus történet Hegel szerint egy szervezett társadalomnak, egy intézményessé vált közösségnek és a jogrendnek egyáltalán,⁴ olyannyira erősen jelzi DeLillónál a belépést az elemi veszély zónájába. Míg a regény kezdete a rendszerbiztonság, a megelőzés, a kockázatbecslés, az ellenőrzés és a veszélyelhárítás kérdéseit gyűjti össze – „a rendszerünk biztonságos” (22) –, a történet egyre inkább a növekvő elbizonytalanodás folyamatához kezd hasonlítani. Az Egyesült Államok elnöke, a szuverén államhatalom legnagyobb formátumú megtestesítője már csak egy „élő holttest” (101) képeként létezik, és ezt a helyzetet az a pillanat szimbolizálja, amelyben a főhős a biztonsági főnökének fegyverét egy kóddal kibiztosítja, és egészen váratlanul lelövi a férfit, ellene fordítva a biztonság diszpozitívját. Ezzel DeLillo tőkeallegóriájától a még uralható helyzet határán túlra (*beyond the line*) vezet az út, egy civilizáción belüli vadonba, amely a váratlan rajtaütések és támadások ritmusával a terrorista fékevesztettség bélyegét viseli, s a barbárság jegeit hordja magán. Ez a *hwa-byung*, a *susto* vagy az *amok*, olyan kultúrához kötött tünetek világa, amelyek Koreában, a Karib-szigeteken vagy Malajziában ismertek. Ezek az elnevezések azt jelölik, ahogyan a helybeliek zabolátlan erőszakkal levezetik a visszafojtott dühöt, a puszta rémületet vagy a pánikrohamot.⁵

Így jön létre egy ősi ösztönöktől uralt táj karikatúrája, ahol a „trópikusok tébolyultjainak” (42) kicsapongásai keverednek az öncsonkítás, a mészárlás és a „vörös hús” (25) szörnyűségeivel. A történet végén DeLillo főszereplőjét „sorsszerűség” (173) üldözi, és a fenyegető halál „a sors valamelyik alapelve” (139) szerint sújt le rá. A spekuláns elnevezés azon római őrselemek nevéből ered, akiknek a veszélyeket és a szerencsétlenségeket kellett jelezniük (*speculari*), és ezekből a felderítőkből vagy „látókból” (64) alakult ki a „veszélyes ember” (30) típusa, aki végül – és az elbeszélés leszálló ágában – mágnesként kezdi vonzani a veszélyes helyzeteket: kirabolják, kiszolgáltatottá válik és lecsupaszítják.

Az ábrázolás
lehetetlensége

Másrészt azonban az archaikus fenyegetettség, a túlradó erőszak és a halált okozó szenvedély láncolata csak egy olyan eseménysort ismételt, amelyet a globális tőkeforgalom mozgása diktál. Az ifjú alapkezelő ugyanis a Manhattan utcáin zajló egész bolyongása során a japán jen esésére spekulál, és célját a létező pénzügyi műveletek egyik legerőszakosabb fajtája, a *leveraged buyout* segítségével próbálja elérni, hitelből finanszírozott vállalatfelvásárlással, amely során – mint legutóbb a Porsche/Volkswagen és a Schaeffer/Continental esetében – külső finanszírozással szereznek meg nagy nyereséggel kecsegtető vállalati részesedéseket. A DeLillo regényében szereplő *Packer Capital* példáján bemutatva ez annyit jelent, hogy alacsony kamatozású jenkölcsonnokkal

nagy mennyiségben vásárolnak potenciálisan magas hozamú részvényeket, hogy a jen árfolyamának esésére számítva maximalizálják a spekuláció nyereségét. És közben megy végbe az egészen váratlan és hallatlan eseménysor, a regény voltaképpeni bonyodalma. A szeszélyes útvonalat, amely DeLillo főszereplőjét eseménytől eseményig s végül a halálba sodorja, az árfolyam hasonlóan szeszélyes alakulása kíséri, a japán jen értéke „a várakozások ellenére” (16) feltartóztathatatlanul tör egyre magasabbra, míg végül elfogy a *Packer Capital* tőkéje, és az igazgató tönkremegy – ez is egy végzetes kimenetelű bolyongás. DeLillo regénye végül nem hagy kétséget afelől, hogy ezzel a *carry trade* ügylettel valami egészen elgondolhatatlan, a józan észnek ellentmondó dolog történt, valami, ami „irányíthatatlanná” (112) vált, ami nem illik semmilyen lehetséges forgatókönyvbe, és nem utal többé a kézzelfogható valóságra, áttétes és kaotikus lett. A világ helyzete megismerhetetlenné vált. Ha az újkori és modern regények jól ismert ragaszkodása a világ struktúrájának feltárásához azt a kérdést veti fel, hogyan és milyen szabályok alapján kapcsolódnak egybe az események, úgy DeLillo regénye az archaikus elbeszélés visszatérése a legmodernebb köntösben, és azt a gyanút táplálja, hogy a pénzügyi gazdaság rendszerét események egész vihara jellemzi, amely a legnagyobb veszély kódjává vált. Tőzsdei ügyletek és a nyers erőszak végzetessége – egy olyan eseménysorozat újabb változata kerül itt lejegyzésre, amely jó tíz évvel ezelőtt az *Amerikai psycho* címet

kapta. A pénzügyi piacok hullámozása és az elemi fenyegetettség zónái egymást tükrözik, és olyan elbeszélhető programot alkotnak, amely a devizaárfolyamok dinamikáját epikus sorsszövevé alakítja, és amelyet a legvalószínűtlenebb események bekövetkezte jellemez.

Az árfolyam alakulásának ábrázolhatatlansága – „az ábra nem mutatja, ami éppen zajlik” (33) – azonban nem csupán „birizsgálja a felfogóképességünk határait” (33), vagyis nem csak az elképzelhetetlen pénzüsszegek fennkölt nagyságát jelenti, a gazdaság magasztos mennyiségét, amely nem jelenik meg érzékelhető formában, és már az a tény is előhívja, hogy a 2000-es évben naponta 1,9 billió dollár áramlott New York elektronikus hálózatain, és az 1990-es években kéthetente megfordult rajtuk a világgazdaság össztermelésének értéke.⁶ A bróker főhőssel szólva inkább „fennforgás van” (56), és olyan valószínűtlen és ritka helyzetek egyike áll fenn, amely előreláthatatlanul, szeszélyesen, és előjel nélkül következik be, akárcsak egy „zavarodott ámokfutó” tette, aki sokáig feltűnés nélkül, „rendes emberként” és jó „régis szomszédként” élt mellettünk.⁷ A jelenséghez a „fekete hattyú” képét is társították. Ezen kép alatt egy olyan egyedi esemény értendő, amely először is túlmegy minden várakozáson és elvárhatón, másodsor jelentős és végzetes hatást fejt ki, harmadsor egyértelmű értelmezésre szólít fel, a koherencia, az összefüggések, a megmagyarázhatóság utólagos keresésére. Minthogy az újkor természettudomá-

nyának fényében a fekete hattyúk teljes képtelenségnek tűnnek, és ezért a problematikus indukciós következtetések jelképévé válhattak, úgy esetünkben olyan ugrást jeleznek, amely megszakítja a történetek lineáris menetét, és elszigetelt, hihetetlen és nagy zavart okozó eseményt eredményez, egy szélsőséges véletlent.⁸ Ennek az epizódszerű eseménynek a végén kétféle dolog történik. Egyrészt a spekulatív melléfogás magát a rendszert is instabil helyzetbe sodorja, globális válságot okozva: „Tudta, hogy a jennel lesz valami. A manőverei a japán valutával alapos felfordulást idéztek elő. Olyan tömérdek pénzeszköz volt a kezében, a céges portfóliója akkorára dagadt és úgy terjeszkedett, s annyira összekapcsolódott sok kulcsfontosságú és kölcsönösen sebezhető intézmény ügyeivel, hogy ettől az egész rendszer veszélybe sodródott” (149). A New Economy piaca 2000 elején tényleg hasonló okokból omlott össze, a Nasdaq elektronikus tőzsde április első két hetében 27%-os esést könyvelt el, és tanácstalanná tette az elemzőket.⁹ Másrészt el kellett ismerni az állítólagos jósok és spekulánsok nyilvánvaló vakságát. „Nem tudtam bemérni a jent” (237). A világ olvashatatlan, az összefüggései bizonytalanok, a dolgok folyása irány nélkülivé vált, a részvényárak sora és a tranzakciók egymásutánja nem igazodik semmilyen felismerhető mintához, azok mintegy elvesztik szándékolt menetüket. DeLillo főszereplője a 2000. év eleji gazdasági válság csúcsán azon kellemetlen helyzetek egyikébe került, amely miatt jó nyolc évvel később a szabá-

lyozatlan pénzpiacok makacs védelmezőjének, Alan Greenspannak is reklamálnia kellett, aki hosszú évekig volt az amerikai jegybank igazgatója. Olyan helyzetbe tehát, amelyben a „világnézete”, az „ideológiája” és régóta érvényes axiómái vagy értelmezései már nem működtek: a pénzügyi gazdaság „egész intellektuális építménye” összeomlott.¹⁰

A szeszélyes és látszólag irracionális mozgásokkal DeLillo *Cosmopolisa* természetesen a 20.-ból a 21. századba átnyúló gazdasági válságok gyors ütemét idézi. Az 1987-es krachttól kezdve az 1990-es japán válságon, a nyugdíjpiac 1994-es összeomlásán és az 1998-as oroszországi válságon át a 2000. év úgynevezett technológia- vagy pontcom-lufijáig vagy a 2007-es, a 2008-as és azt követő évek katasztrófáig – ezeknek az eseményeknek minden gazdasági valószínűség szerint egyáltalán nem vagy legfeljebb pár milliárd évenként lenne szabad megtörténniük. DeLillo talán a jen dollárhoz mért árfolyamának az 1990-es évekbeli meglepő és spekulatív trendjére is utal ezzel, amelynek emelkedése akkoriban tartós és fájdalmas károkat okozott a japán gazdaságnak, majd 1998 és 2000 között megismétlődött, romokat hagyva maga után.¹¹ Az elbeszélés azonban láthatóan egyetlen esemény körül forog, amelynek a bemutatásával a történet világának koherenciája és a gazdasági rendszerek racionalitása egyaránt veszélybe kerül. „Plauzibilis tények” rendülnek meg, amelyek addig „kideríthetőek és elemezhetőek” (111) voltak, „az ábrázolhatóság technikái” rendülnek meg, ame-

lyek képesek átlátni és előre jelezni (99) a pénzügyi piacok mozgásait. Ezen a ponton, a jen árfolyamának rejtélyes alakulásában és annak romboló következményeiben, az események olyan sűrűsödése mutatkozik meg, amely a legnagyobb hermeneutikai erőfeszítést követeli meg, és nem kisebb kérdést vet fel, mint hogy mik voltak az eseménysor alapvető okai, vagyis hogy az egyes események hogyan kapcsolódtak egymáshoz, mi motiválta őket, mennyiben voltak előre láthatók, és mi a lehetséges vagy valószínű lefolyásuk. „A jen üzen nekünk. Fejtsd meg” (33). Miféle tény az árfolyam aktuális értéke, mi fejeződik ki benne, hogyan fog változni, milyen utat követ majd a jövőben, mennyire szükségszerűen vagy véletlenszerűen kapcsolódnak egymáshoz az események, ugrásszerűen vagy lineárisan haladnak-e – mindezek a kérdések állnak a DeLillo-féle cselekményszövés mögött, ám a pénzügyi gazdaság megértésére irányuló akarat középpontjában is. Az irodalmi szöveg és a spekuláció világának jelei egyaránt az olvasás problémáját vetik fel. Nyilvánvalóan egy előreláthatatlan esemény kirobbanásáról és – ismét Greenspan szavait kölcsönvéve – az irracionális túláradás (*irrational exuberance*) dinamikájáról van szó, amely a gazdasági racionalitás rendszerét vagy a rendszert működtető racionalitást tette próbára.

Ez szükségszerűen bizonyos tanácstalansághoz vezet a közgazdasági tudás területén is, egy nyitott kérdéshez a világgazdaság koherenciájának elképzeléséről, hogy

Tanács-
talanság